

Rosyjski „Bliski Wschód”: religijne i społeczno-polityczne uwarunkowania rozwoju fundamentalizmu islamskiego na Kaukazie Północnym po upadku Związku Radzieckiego

Adam Martofel

Celem niniejszego artykułu jest zobrazowanie i interpretacja religijnych i społeczno-politycznych uwarunkowań rozwoju fundamentalizmu muzułmańskiego na Kaukazie Północnym oraz wpływu, jaki mają na to zjawisko konflikty lokalne i polityka Rosji względem regionu. Rozwój nastrojów fundamentalistycznych zaś ma bezpośredni wpływ na postępującą radykalizację mieszkańców regionu, oraz pośrednio wpływa na wzrost zagrożenia terrorystycznego. Autor publikacji poddał analizie ewolucję islamu kaukaskiego i jego radykalizację pod wpływem wydarzeń, jakie miały miejsce w latach dziewięćdziesiątych XX w. oraz na początku XXI w. Analiza dotyczy w głównej mierze aspektów religijnych oraz społeczno-politycznych, lecz w celu dokładniejszego rozpatrzenia istoty problemu rozważone zostały także inne czynniki, które pośrednio lub bezpośrednio miały, bądź mają nadal wpływ na kształtowanie się radykalnego islamu na Kaukazie Północnym. Wśród nich uwzględniono m.in. czynnik militarny w ujęciu I i II wojny czeczeńskiej. Podsumowując zatem, przedmiotem niniejszej publikacji jest geneza przedstawionego powyżej zjawiska, jego skala i formy oraz potencjalne skutki dla państw, w których jest ono najsilniejsze.

Zrozumienie zjawiska radykalnego islamu na Kaukazie Północnym wymaga bliższego zapoznania się ze społecznym, religijnym oraz politycznym kontekstem, m.in. miejscem i sytuacją islamu w Związku Radzieckim oraz w państwach postradzieckich. Obszar postradziecki stał się, bowiem, obok państw Bliskiego Wschodu, Azji Centralnej, Afryki Północnej i Europy Zachodniej, jednym z pięciu obszarów określanych mianem „globalnych eksporterów” bojowników islamskich. Choć od rozpadu Związku Radzieckiego minęły już blisko trzy dekady, głębokie dziedzictwo radzieckie, używanie języka rosyjskiego, jako *lingua franca* oraz ciągle pozostawianie w sferze różnorodnego oddziaływania Rosji, wciąż powodują zasadne wyodrębnianie obszaru postradzieckiego (czy węższej Kaukazu Północnego), jako specyficznego subregionu geopolitycznego i cywilizacyjno-kulturowego. Radykalizacja islamu na obszarze b. Związku Radzieckiego ma kluczowe znaczenie dla rozwoju zjawiska tzw. „emigracji wojennej” na Bliski Wschód.

Na postępującą radykalizację islamu mają więc wpływ wahabizm, rozwój ideologii salafickiej i wreszcie powstanie wojującego islamu. Upadek Związku Radzieckiego, ideologii komunistycznej i tym samym kres tzw. „człowieka radzieckiego” (łac. *homo sovieticus*) stały się głównymi siłami napędzającymi radykalizację kaukaskich muzułmanów. Człowiek radziecki nie wyzbywając się w pełni swojej „radzieckości”, stał się człowiekiem utożsamiającym z nową ideologią, mając świadomość jedności ze światową *umma*, przy jednoczesnej gotowości do włączenia się w dżihad o globalnym zasięgu.

Autor w niniejszym tekście nie używa sformułowania „wahabizm”, bowiem, w dyskursie o islamie ma on wydźwięk pejoratywny, zwłaszcza w kontekście islamu w przestrzeni po radzieckiej. Sformułowanie to jest wykorzystywane propagandowo do wyolbrzymiania zagrożenia ze strony wszelkiego rodzaju nurtów niezależnego islamu i stygmatyzowania członków społeczności muzułmańskich, zrównując ich z zagrożeniem terrorystycznym. W istocie rzeczy, wahabizm to szkoła koraniczna i jednocześnie ruch religijno-społeczny istniejący od XVIII w., który stał się jednym z fundamentów państwowych Królestwa Arabii Saudyjskiej.

Niniejsza publikacja ma za zadanie zobrazowanie problemu od źródła, przedstawienie jego obecnej postaci oraz próbę określenia jego skutków w przyszłości. Ponadto, autor dokonuje próby kompleksowej analizy procesów zachodzących w społeczności muzułmańskiej oraz wpływu islamu i tradycji na kształtowanie się owej społeczności. Mając na uwadze głębsze zrozumienie specyfiki islamu w obecnej Federacji Rosyjskiej, niezbędnym jest prześledzenie genezy tej religii w państwie rosyjskim, dla którego obszary zamieszkałe przez społeczności muzułmańskie mają, z geopolitycznego punktu widzenia, strategiczne znaczenie.

Uwarunkowania religijne

Rozpadające się u schyłku XX w. państwo radzieckie ujawniło cały szereg problemów, z jakimi przyszło mu mierzyć się na przestrzeni lat czy wręcz całych dekad. Jednym z takich problemów, tkwiących w samej konstrukcji państwa, był deficyt społecznej i narodowej tożsamości, który bardzo wyraźnie rysował się na terytorium Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, przekształcającej się w nowe państwo rosyjskie. Państwo to, stanowiące niegdyś centrum państwa radzieckiego, stanęło przed obliczem wyzwania, o którym wspominał niegdyś rosyjski historyk, Dymitr Bałaszow, „czy uda się utrzymać ponadnarodowe państwo stworzone przez etnicznych Rosjan”¹. Na przeciwstawnym biegunie zaś znalazły się republiki wchodzące w skład przyszłej Federacji Rosyjskiej o jednoznacznie definiowanej tożsamości narodowej i religijnej.

¹ Szporluk R., Dylematy rosyjskiego nacjonalizmu [w:] Szporluk R., *Imperium, komunizm i narody*, Kraków 2001, s. 133.

Islam w Rosji i na obszarze byłego Związku Radzieckiego

Rozpad Związku Radzieckiego w 1991 r. oraz kres ideologii komunistycznej zainicjowały proces szeregu zmian w życiu społeczno-politycznym oraz kulturowo-religijnym wszystkich narodowości wchodzących w skład ZSRR. Jedną z aktywności społeczności muzułmańskiej po 1991 r. było, m.in. zrzeszanie gmin muzułmańskich. W 1997 roku powstała Rada Muftich Federacji Rosyjskiej, która, według danych z 2010 r. podawanych przez Rafała Mamoka, posiadała duchowne zarządy, m.in. w Ulianowsku, Petersburgu, Niżnym Nowgorodzie Saratowie na Powołżu, Republice Czuwaszji, Republice Osetii Północnej-Alanii, Republice Tatarstanu, Republice Kabardo-Balkarii, Republice Inguszetii czy też w Czeczenii i Dagestanie². Różna jest natomiast religijność narodów regionu kaukaskiego. Podczas gdy republiki Kaukazu Północno-Zachodniego charakteryzują się daleko idącą laicyzacją a islam przyjął tam łagodną, pokojową formę, o tyle część Północno-Wschodnia jest jej pełnym przeciwieństwem, zarówno pod względem religijności, wpływu islamu na instytucje polityczne i życie społeczno-kulturowe, a także ilość samych meczetów. Na początku pierwszej dekady XXI w. ilość świątyń muzułmańskich szacowano na ok. 200 w Kabardo-Balkarii i Karaczajo-Czerkiesji wobec ok. 1500 w Dagestanie³. W 1991 r. na terytorium całej Rosji było ok. 300 meczetów i ani jednej szkoły muzułmańskiej, dziś liczby te zbliżają się do ok. 8 tys. meczetów i ok. 60 szkół koranicznych⁴.

Przez cały okres trwania Związku Radzieckiego, praktykowanie obrzędów religijnych czy kultywowanie tradycji było utrudniane lub też zwalczane. Podobny los nie ominął także wyznawców islamu a wolnością praktyk religijnych nie można było nazwać istniejących wówczas oficjalnych instytucji islamskich, ściśle powiązanych z aparatem państwowym. Biorąc pod uwagę ich rolę, jaką było sprawowanie kontroli nad społecznościami muzułmańskimi, nie spełniały one żadnych funkcji typowych dla instytucji religijnych. Udało się również zlikwidować system edukacji islamskiej, choć z drugiej strony na niektórych obszarach praktykowanie religii miało miejsce w ciągu całego istnienia ZSRR, czego przykładem mogą być czeczeńskie bractwa sufickie czy też islam na obszarach wiejskich w Tadżykistanie oraz w Kotlinie Fergańskiej⁵. Choć całkowite zwalczanie tradycji i religii było niemożliwe, o tyle niewątpliwym sukcesem władzy radzieckiej stało się zerwanie wszelkich więzów łączących muzułmanów Związku Radzieckiego z resztą świata islamskiego. Powyższe uwarunkowania, które

² Mamok R., *Islam w Federacji Rosyjskiej* [w:] „Pisma Humanistyczne”, 2010, z. 7, s. 88.

³ Górecki W., Grochmalski P., Rohoziński J., Zasada G., Zygała M., *Islam na Kaukazie* [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, Prace OSW, 2003, nr. 7, s. 39.

⁴ Mamok R., *op. cit.*, s. 93.

⁵ Falkowski M., Lang J., *Homo džihadicus. Islam na obszarze byłego ZSRR a fenomen postsowieckich bojowników w Syrii i Iraku*, OSW, Warszawa 2015, s. 11.

doprowadziły do znacznej redukcji zwyczajów religijnych, *summa summarum* skutkowało powstaniem szeregu niezależnych instytucji islamskich szukających inspiracji z zewnątrz. Upadek Związku Radzieckiego stał się w tym aspekcie synonimem gwałtownego odrodzenia życia religijnego, dającym możliwość wyjazdów do zagranicznych centrów edukacji islamskiej. Właśnie pod wpływem pieriestrojki i ogólnego kryzysu społecznego pojawił się szereg nurtów, duchowych zarządów muzułmanów, wspólnot salafickich, czy też ugrupowań aktywnie zaangażowanych w życie polityczne (w tym organizacji zbrojnych i terrorystycznych). Swoisty renesans przeżywały również tradycyjne dla Kaukazu Północnego nurty islamskie, m.in. sufizm, akcentujący konieczność nierozumowego, mistycznego poznania Boga, jak również podkreślający rolę tradycji i przywódców duchowych⁶. Bractwa sufickie, mające historycznie szczególne znaczenie w Dagestanie (Nakszbandija) czy Czeczenii (Kadirija), zyskawszy nowych zwolenników w nowej rzeczywistości, ewoluowały, częstokroć wchodząc w konflikty z pozostałymi, obcymi nurtami.

Oprócz wymienionych powyżej trendów rozwojowych oraz nurtów islamu, istnieją w przestrzeni po radzieckiej jeszcze trzy podstawowe formy wytworzone w czasach radzieckich, wyróżniane przez badaczy Macieja Falkowskiego oraz Józefa Langa. Do tychże form zaliczają islam kulturowy, islam ludowy oraz islam oficjalny. Spośród nich, najbardziej powszechnym i jednocześnie najmniej zaangażowanym jest islam kulturowy, którego istotą jest utożsamianie wyznania z przynależnością etniczną, a zatem postrzeganie przedstawicieli poszczególnych narodów jako z założenia muzułmanów (np. Czeczenów, Kazachów, Tatarów itd.), bez względu na praktykowanie religii i zasób wiedzy religijnej⁷. Pozostałe dwie formy, islam ludowy i oficjalny, również wpisują się w ramy islamu radzieckiego. Islam ludowy w swojej odintelektualizowanej postaci, ograniczonej do bezrefleksyjnego przestrzegania wybranych nakazów i zwyczajów oraz islam oficjalny, znacznie bardziej zaawansowany od poprzedniego i posiadający zaplecze intelektualne, lecz wciąż ściśle powiązany z władzą państwową i częstokroć przez nią tworzony i kontrolowany instytucjonalnie, którego istotą jest służebny stosunek wobec władz, nie zaś konkretny nurt religijny⁸.

Stosunek do islamu w Rosji

Bez wątpienia na kształtowanie się polityki państwa radzieckiego i rosyjskiego wobec poszczególnych ich podmiotów, bezpośredni wpływ miał od wieków ich wielonarodowy charakter. W przypadku współczesnej Federacji Rosyjskiej,

⁶ *Ibidem*, s. 13.

⁷ *Ibidem*, s. 12.

⁸ *Ibidem*, s. 12-13.

najczęściej pojawiającymi się w literaturze przedmiotu informacjami dotyczącymi wieloetniczności tego państwa, są te, mówiące o ponad stu narodach i grupach etnicznych⁹. Ukształtowana w ten sposób struktura etniczna przekłada się również na wielowyznaniowość, będącą jednym z kluczowych dla tejże publikacji zjawisk. Znaczący, bowiem, wpływ na kreowanie procesów politycznych i społecznych ma poczucie przynależności do konkretnej wspólnoty wyznaniowej, a islam pod względem liczby wyznawców jest drugą, po prawosławiu, religią w Rosji. Warty uwagi jest fakt, iż Władimir Putin często podkreślał wielowiekowe tradycje koegzystencji przedstawicieli wielu religii w Rosji. „Przez stulecia nasi przodkowie udowadniali, że żadne językowe i religijne różnice nie mogą być przeszkodą dla pokojowej i twórczej egzystencji we wspólnym domu. W swoich dziejach rosyjskie państwo chroniło etniczną samoistość i konfesyjną różnorodność. Kształtowanie stosunków między narodami wchodzącymi w skład Rosji zawsze podporządkowane było zasadzie wzajemnego szacunku dla wszystkich kultur i języków¹⁰.”

Nie ulega wątpliwości, że pytania o rolę i miejsce religii w państwie oraz problem utrzymania międzykonfesjonalnego porozumienia i zgody pomiędzy różnymi wyznaniem są jednymi z kluczowych zagadnień dla procesu budowania rosyjskiej tożsamości. Teorii tej w pełni odpowiada teza Emila Durkheim’a, iż religia jest jednym z podstawowych czynników wspólnototwórczych, integrujących społeczeństwo, wpływającym na obowiązujące normy społeczne, a także teza Jennifer Preece, iż religijne wartości, mity i symbole mają potencjał kształtowania i definiowania tożsamości, tak religijno-kulturowej, jak też etnicznej czy narodowej¹¹. Istota problemu sprowadza się do niezaprzeczalnego faktu, iż Kaukaz nie jest traktowany przez Rosję jako jej integralna część, nie jest też tak traktowany przez sam Kaukaz. Pomimo wielu wieków prób, zarówno imperium rosyjskiemu, Związkowi Radzieckiemu, ani też Federacji Rosyjskiej nie udało się doprowadzić do społecznej i kulturowej integracji mieszkańców regionu z pozostałą częścią społeczeństwa. Ponadto, wartym zauważenia jest również to, iż rosyjskie elity, podobnie jak rzesze rosyjskiego społeczeństwa, widzą w przybyłych z Kaukazu odmiennych etnicznie, religijnie i kulturowo tzw. „czar-

⁹ Herasymenko V., *Islam na geostrategicznie ważnych obszarach Federacji Rosyjskiej* [w:] „Przegląd Geopolityczny” 2015, t. 14 <http://geopolityka.net/viktoriya-herasymenko-islam-na-geostrategicznie-waznych-obszarach-federacji-rosyjskiej> (dostęp 20.04.2018 r.) za: Shils Edward, *Naród, narodowość, nacjonalizm a społeczeństwo obywatelskie* [w:] „Sprawy Narodowościowe. Seria nowa” 1996, z. 1 (8), s. 10.

¹⁰ Wystąpienie prezydenta Rosji Władimira Putina z okazji 450-lecia przyłączenia Baszkirii w skład Rosji, Ufa, 11 października 2007 r. <http://www.rosnation.ru/index.php?D=31>, (28.04.2018), za: Nadskakuła Olga, *op. cit.*, s. 51.

¹¹ Nadskakuła O., „Swoi” czy „obcy” – *stosunek do wyznawców islamu w Rosji* [w:] (red.) Kończak I., Woźniak M., *Zachód a świat islamu – Zrozumieć Innego*, Łódź 2012, s. 50.

nych”, wrogo usposobionych wobec macierzy. Obraz ten, jeśli chodzi o pewną wrogość mieszkańców Kaukazu wobec Rosji nie jest daleki od rzeczywistości. Najlepszym przykładem fiaska rosyjskich zabiegów integracji regionu jest były radziecki dowódca wojskowy, generał lotnictwa Dżochar Dudajew, któremu władza radziecka przekazała pod dowództwo jednostkę bombowców strategicznych, element radzieckiej triady nuklearnej. Było to niezbitym dowodem na ufność aparatu państwowego w wykreowanie w pełni „zruszczonego” obywatela radzieckiego, który jednak w chwili próby zdecydował się na powrót do korzeni, stał się politycznym liderem rebelii antyrosyjskiej i pierwszym prezydentem Czechenii w latach 1991-1996.

Mieszkańcy rosyjskich miast legitymujący się kaukaskim rodowodem, zamiast sukcesywnie asymilować się z tkanką miejską, mieszkają we wspólnotach, zamkniętych w etniczno-religijne granice, broniąc się przy tym przed kontaktem z Rosjanami. Ponadto, wraz z nowymi mieszkańcami rosyjskich miast, przybyły także wszystkie problemy regionu tj. animozje etniczne, fundamentalizm islamski oraz przestępczość zorganizowana, działająca w oparciu o rodowe klany. Z drugiej zaś strony, polityka państwa, zamiast neutralizować te problemy poprzez integrację regionu, jak i jego mieszkańców, zarówno tych żyjących na Kaukazie, jak i tych przybywających na obszary „rosyjskie”, doprowadziła do nasilenia się zjawiska wyobcowania i przekształcenia Kaukazu Północnego w zamkniętą enklawę.

W 2000 r., w przededniu objęcia stanowiska prezydenta Rosji, podczas spotkania z Radą Muftich FR, Władimir Putin nazwał Rosję „wielkim państwem chrześcijańskim i muzułmańskim”. Władze rosyjskie starają się podkreślać rolę islamu i rosyjskiej społeczności muzułmańskiej w państwowym i duchowym kształtowaniu Rosji¹². Z perspektywy jedności państwa bowiem, ważne jest, aby nie dopuszczać do zrównywania islamu z fundamentalizmem islamskim. Pomimo tego, iż to właśnie republiki kaukaskie z przeważającą liczbą wyznawców islamu utożsamiane są z głównym zagrożeniem wewnętrznym Federacji Rosyjskiej, władze usilnie starają się oddzielać pojęcia fundamentalizmu islamskiego, terroryzmu czy separatyzmu od pojęcia islamu. W 2001 r. podczas wizyty przewodniczącego Organizacji Współpracy Islamskiej w Moskwie, Ekmeleddina İhsanoğlu (w której Rosja, od 2005 r., posiada status obserwatora), Władimir Putin stwierdził, że „miliony obywateli rosyjskich wyznających islam mają prawo czuć się organiczną częścią świata muzułmańskiego”, na co İhsanoğlu odrzekł, że „W naszych stanowiskach jest wiele wspólnego, i cieszymy się, że Rosja dąży

¹² Nadszakula O., op. cit., s. 52, za: Wierzbicki A., *Procesy etnopolityczne w okresie rządów Władimira Putina* [w:] *Rosja w okresie prezydentury Władimira Putina*, (red.) Bieleń S., Stępień- Kuczyńska A., Toruń 2009, s. 185.

do umocnienia stosunków ze światem muzułmańskim i Organizacją Współpracy Islamskiej. Jestem przekonany o niezbędności pokojowego współistnienia dwóch kultur i dwóch religii w Federacji Rosyjskiej”¹³. Na uwagę zasługuje także fakt, iż wspomniane powyżej próby nieeskalacji napięć w stosunku do muzułmanów czy też, w węższym rozumieniu, do mieszkańców Kaukazu Północnego dotyczyły również Czeczenii. W 2003 r. podczas spotkania Władimira Putina z autorytetami duchowymi tejże republiki, prezydent Rosji podkreślił, że „w Rosji, a szczególnie na Kaukazie, autorytet duchowych liderów był od zawsze bardzo wysoki. Ich zdanie jest przez ludność uważnie słuchane, ufa się ich słowom. Wysoko cenimy waszą rolę w ustanowieniu porozumienia między zwolennikami różnych religii, w utrzymaniu stabilności i międzyetnicznej zgody na Północnym Kaukazie w szczególności, ale także w Rosji. Rozumiemy, że pod wieloma względami to właśnie dzięki waszej pozycji, ekstremistom i radykałom nie udało się ideologiczna ekspansja na Północnym Kaukazie. (...) Dzisiaj, kiedy terroryści próbują wykorzystywać religijne wartości dla osiągnięcia daleko niemoralnych celów, wasza twarda postawa jest szczególnie ważna”¹⁴.

Kluczową rolę, z punktu widzenia stosunku Rosjan do wyznawców islamu, odgrywa Patriarchat Moskiewski oraz jego stosunek wobec mniejszości muzułmańskiej. Nie ulega wątpliwości, że obecny stosunek Rosjan wobec muzułmanów, zwłaszcza zaś mieszkańców Kaukazu związany jest z kwestią obu wojen czeczeńskich i wpisuje się doń antykaukaskie fobie Rosjan. Fobie te z kolei wynikają z nieufności oraz uprzedzeń związanych ze skomplikowaną historią wzajemnych relacji oraz wspólnego egzystowania w atmosferze napięć i konfliktów. W opinii Rosjan, przedstawiciele narodów kaukaskich cechują agresją, nieprzewidywalnością, dumą i okrucieństwem, które znajdują ujście w naturalnej wrogości wobec Rosjan. Elementy te zaś są wystarczającymi argumentami dla wyolbrzymiania problemów związanych chociażby z migracją ludności z Kaukazu Północnego, a także dla podkreślania ich obcości. Wskazując przy tym rolę i miejsce religii oraz wężej Patriarchatu Moskiewskiego we współczesnej Rosji należy podkreślić, że jednym z ideologicznych filarów państwowości Rosji jest prawosławie, które pełni również rolę swoistego spoiwa, konsolidującego społeczeństwo. Propagowanie przez władze rosyjskie zaś idei tolerancji międzyreligijnej podyktowane jest negatywnym stosunkiem części rosyjskiego społeczeństwa wobec muzułmanów, którzy utożsamiani są z terroryzmem i fundamentalizmem islamskim. Jeśli chodzi o stosunek samego Patriarchatu Moskiewskiego wobec islamu, to należy zwrócić uwagę, że cechuje go od lat oficjalna gotowość do dialogu z autorytetami duchowymi wspólnot muzułmańskich oraz współpracy z nimi na polach tak religijnych,

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Nadskakuła O., *op. cit.*, s. 54.

jak też społecznych. Z drugiej jednak strony zwierzchnicy rosyjskiego Kościoła prawosławnego podkreślają konieczność pielęgnowania tożsamości prawosławnej i nade wszystko niedopuszczanie do jej zaniku czy przeobrażeń związanych z niekontrolowaną syntezą pierwiastków prawosławnych i muzułmańskich. Kierunki oraz formy współpracy Patriarchatu Moskiewskiego z gminami muzułmańskimi w Rosji wpisują się w ogólny dialog chrześcijańsko-islamski, zainicjowany przez grupę 138 muzułmańskich teologów (wśród nich znalazł się także Przewodniczący Rady Muftich Federacji Rosyjskiej, Rawił Gajnutdin), którzy 11 października 2007 r. skierowali list otwarty do 28 duchownych chrześcijańskich¹⁵. W odpowiedzi na apel teologów muzułmańskich, ówczesny Patriarcha Moskwy i Wszechrusi, Aleksy II, stwierdził, że „Nasze religie mają nieprzyjaciół, którzy, z jednej strony, chcieliby skłócić chrześcijan i muzułmanów, a z drugiej – odwrotnie, chcieliby doprowadzić wyznawców chrześcijaństwa i islamu do fałszywej jedności na bazie religijnej i moralnej obojętności, oddającej priorytet czysto świeckim interesom. (...) Jestem przekonany, że dzisiaj właśnie chrześcijanie i muzułmanie powinni być inicjatorami międzywyznaniowego dialogu na regionalnym i ogólnoświatowym poziomie. (...) Współdziałanie chrześcijan i muzułmanów mogłoby koncentrować się na ochronie roli religii w społecznym życiu, walce z indyferencją religijną, nietolerancją i ksenofobią, wspieraniu inicjatyw na rzecz budowania pokoju. (...) W nowoczesnym zglobalizowanym świecie przedstawiciele islamu i chrześcijaństwa zmuszeni są nie tylko obcować ze sobą, ale i wspólnie budować życie społeczne”¹⁶.

Jeśli chodzi o społeczne następstwa rosnącej aktywności islamu w życiu społecznym i politycznym Rosji, należy podkreślić ich, w pewnym sensie, wzajemnie wykluczający się charakter. Z jednej strony bowiem rosnąca aktywność środowisk muzułmańskich w Rosji skupia się w znacznej mierze w dziedzinie dobroczynności oraz odpowiedniego, duchowego i moralnego wykształcenia i wychowania wierzących. Jednocześnie środowiska te sprzyjają stabilizacji społecznej, popierając pielęgnację tradycyjnych wartości, m.in. dążąc do wzmocnienia roli rodziny w społeczeństwie. Z drugiej jednak strony, w ramach wyżej wymienionej aktywizacji występuje także działalność tzw. islamu politycznego a ta z kolei rodzi zagrożenie dla stabilności wewnętrznej, czy wręcz utrzymania integralności terytorialnej Federacji rosyjskiej. Wiąże się to z polityzacją islamu w percepcji ogółu Rosjan, postrzegających wszelką działalność tych środowisk jako wywrotową i niebezpieczną. Pomimo tego, iż zabiegi władz rosyjskich (ukierunkowane na polepszenie wizerunku innych narodowości i wyznań, zwłaszcza zaś islamu) mają za zadanie także przedstawianie Rosji jako państwa, w którym przewyciężono wyzwanie tzw. „zderzenia cywilizacji” Samuela Hun-

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

tingtona, oraz jako państwa pokoju, równości wielu narodów i kultur oraz ich koegzystencji. Skuteczności tych zabiegów przeczą wyniki badań społecznych, które w latach 2004-2006 wskazywały, iż od 42 do 50% społeczeństwa popiera ideę ograniczenia możliwości zamieszkania na obszarze Federacji Rosyjskiej uchodźcom z Kaukazu, ponad 70% społeczeństwa negatywnie odnosiło się do związków członków własnej rodziny z osobami pochodzącymi z republik Kaukazu Północnego, a ok. 25% Rosjan poparło wprowadzenie zakazu wstępu dla przedstawicieli tych narodowości do części restauracji¹⁷.

Sufizm i salafizm w przestrzeni postradzieckiej

Bez wątpliwości Kaukaz Północny, zwłaszcza zaś jego wschodnia część obejmująca swym zasięgiem Dagestan, Czeczenię i Inguszetię, jest regionem, który w wymiarze społecznym oraz kulturowo-cywilizacyjnym dystansuje się w coraz większym stopniu od pozostałej części Federacji Rosyjskiej. Republiki te, ze szczególnym uwzględnieniem Czeczenii i Inguszetii, od czasów radzieckich charakteryzują się wyjątkowo niskim współczynnikiem obecności rosyjskiej społeczności w ogólnej liczbie ludności, ale również jednorodnością religijną (Dagestan), natomiast decydującym czynnikiem organizującym życie polityczne i społeczne jest islam.

Sufizm, przejawiający się w działalności bractw sufickich (tarikatów; np. Kadirijska, Nakszbandijska), jako taki obecny jest na Kaukazie Północnym od wieków i jest silnie zakorzeniony w historii i kulturze regionu oraz mentalności jego mieszkańców. Wpływy sufizmu zaś nieodzownie wiążą się z pełnioną przez ten odłam funkcją ideologiczną i organizacyjną antyfeudalną i, w gruncie rzeczy, antyrosyjskich powstań zbrojnych kaukaskich górali¹⁸. Współczesne, różnorakie odłamy lokalne sufickich wurdów (bractw) stanowią istotne elementy organizacji społecznej oraz struktur religijnych. Odgrywają również niezaprzeczalnie kluczowe role w działalności politycznej, czego najlepszym dowodem jest fakt, iż lokalne elity władzy współtworzą przywódcy i członkowie bractw sufickich. Sufizm jest ponadto ostoją lokalnego islamu, silnie nacechowanego miejscowymi zwyczajami, które częstokroć nie są tożsame z islamską ortodoksją, co stanowi argument salafickiej części społeczności do określania ich herezją wynikającą z rzekomego podważania istnienia jedyne Boga, jednego z filarów islamu.

¹⁷ Nadskakuła O., *op. cit.*, s. 54, Za: Dubas A., *Widmo brunatnej Rosji. Ksenofobia na tle etnicznym – przejawy, przyczyny, prognozy*, Prace OSW, Warszawa 2008, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_29_0_0.pdf (dostęp 15.05.2018).

¹⁸ Biorąc pod uwagę fakt koncentrowania się sufizmu wokół konieczności nierozumowego, mistycznego poznania Boga, a także wokół tradycji i znacznej roli przywódców duchowych będących de facto pośrednikami pomiędzy Bogiem a ludźmi, nie dziwi fakt, że główną postacią antyrosyjskiego zrywu na Kaukazie w XIX w. był suficki szejch imam Szamil. Stał się założycielem państwa islamskiego w Dagestanie i Czeczenii oraz bohaterem narodowym w obu republikach.

Drugim, kluczowym nurtem religijnym na Kaukazie Północnym jest salafizm, który mimo prześladowań ze strony władz poszczególnych republik jest od lat najbardziej znaczącym i najdynamiczniej rozwijającym się nurtem islamu na całym obszarze postradzieckim. Salafizm, określany przez Macieja Falkowskiego „purytańskim nurtem w islamie sunnickim”¹⁹, odwołujący się do pierwotnego islamu w jego „czystej” formie, pozbawionej wszelkich naleciałości kulturowych niemających uzasadnienia w Koranie czy hadisach cieszy się obecnie dużą atrakcyjnością ideologiczną młodego pokolenia. Tym samym jest traktowany jako swego rodzaju powrót do korzeni, przeciwnie do sufizmu dominującego wśród średniego i starszego pokolenia, salafizm przyciąga młodych swoim rewolucyjnym charakterem, kontestującym rzeczywistość i silnie odnoszącym się do światowej wspólnoty muzułmanów. Powyższe cechy stały się jednocześnie argumentami w rękach władz lokalnych i centralnych zwalczających salafizm, określając go mianem produktu obcego, importowanego z zagranicy, tożsamesego z fundamentalizmem i terroryzmem islamskim. Niemniej jednak oba nurty islamu posiadają własnych liderów oraz własne zaplecze instytucjonalne (jak choćby Rada Uczonych Ahl us-Sunna wa al-Dżamaa, przewodząca dagestańskim salafitom, czy też kontrolowane przez sufitów duchowe zarządy muzułmanów²⁰), wśród których znajdują się meczety, sądy szariackie, media, przedsiębiorstwa oraz organizacje charytatywne, społeczne i zbrojne. Do grona najbardziej znanych liderów zaś zaliczają się lub zaliczali, m.in.: Israpil Achmednabijew (inaczej Abu Omar Sasitliński), Nadyr Medetow (inaczej Nadyr Abu Chalid, jeszcze w 2016 r. walczący w Syrii w ramach Państwa Islamskiego), czy Muhammad Nabi Sildiński w Dagestanie, kaznodzieje Chamzat Czumakow i Isa Ceczojew w Ingušetii, a wśród sufickich liderów, m.in. Achmad Abdullajew, mufti Dagestanu²¹.

Immanentną częścią życia politycznego, społecznego i religijnego na Kaukazie Północnym od ponad dwudziestu pięciu lat jest rywalizacja i chroniczne konflikty między oboma nurtami islamu. Dodatkowo, od początku trudną sytuację, komplikują poczynania władz moskiewskich, przyczyniając się do eskalacji kolejnych napięć. Jeszcze w czasach radzieckich, głównym celem prześladowań ze strony władzy były wspólnoty sufickie, jawiące się jako niekontrolowany przejaw życia religijnego. Sytuacja ta zmieniła się jednak diametralnie w wyniku przemian ustrojowych lat dziewięćdziesiątych XX w. Wówczas, w warunkach odrodzenia życia religijnego mieszkańców Kaukazu Północnego (szerzej rów-

¹⁹ Falkowski Maciej, *Rosyjski „Bliski Wschód”: eskalacja konfliktów religijnych na Kaukazie Północnym*, OSW, Warszawa 2016, s.1, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_207_0.pdf (dostęp 15.03.2018).

²⁰ Falkowski Maciej, *Rosyjski...*, s. 2.

²¹ *Ibidem*.

niez pozostałych części b. Związku Radzieckiego), wspólnoty sufickie zaczęto traktować jako sojusznika w konfrontacji z niezależnymi nurtami islamskimi postrzeganymi jako zagrożenie. Wyjątkiem w tym kontekście była sytuacja panująca w Czeczeni, gdzie ruch niepodległościowy współistniał, a wręcz przenikał się z nurtem sufickim, będącym przecież istotnym elementem czeczeńskiej tożsamości narodowej. Kluczowym dla zrozumienia istoty rzeczy jest bowiem fakt, iż zdecydowana większość wszystkich Czeczenów skupiona jest w dominującym bractwie Kadirija, założonym przez Kunta-chadži Kiszyjewa w drugiej połowie XIX wieku²². Siła nurtu sufickiego w Czeczeni oraz w podobnym wymiarze w Inguszetii wynika z tego, iż głównymi ogniwami islamizacji tych ziem w XIX w. były właśnie bractwa sufickie. Warto również zwrócić uwagę, iż ekstazy, suficki obrzęd religijny zikr (taniec po okręgu), stał się jednym z symboli czeczeńskich dążeń niepodległościowych a także jednym z symboli samej Czeczeni.

Z drugiej zaś strony część wspólnot salafickich powiązana jest z islamskim podziemiem zbrojnym, spełniając kluczową funkcję kadrową i ideologiczną tych organizacji. Powiązania te nie są jednak jednoznaczne i oczywiste, bowiem wiele wspólnot i liderów salafickich odżegnuje się od stosowania przemocy (w tym także walki zbrojnej). Najczęściej zatem decyzje o przyłączeniu do organizacji zbrojnej podejmuje się indywidualnie, częstokroć w konsekwencji represji ze strony bojowników. W latach 1996-1999, w okresie tzw. *międzywojnia* (pomiędzy pierwszą a drugą wojną czeczeńską), kiedy władze centralne praktycznie w żadnym aspekcie nie kontrolowały Czeczeńskiej Republiki Iczkerii, struktury siłowe wykorzystywały radykalne ugrupowania salafickie, nader często przybierające postać grup przestępczych, do destabilizacji sytuacji wewnętrznej republiki. Chaos w nowopowstałej republice stał się pretekstem dla władz rosyjskich do ponownej interwencji zbrojnej.

Wybuch drugiej wojny czeczeńskiej jesienią 1999 r. stał się momentem przełomowym dla rozwoju sytuacji politycznej i religijnej na Kaukazie. Wraz z kolejną interwencją zbrojną rozpoczęła się również tzw. *operacja antyterrorystyczna*, której celem byli już nie tylko czeczeńscy separatyści, ale wszyscy kaukascy salafici (taki stan rzeczy stał się bezpośrednią przyczyną powstania Emiratu Kaukaskiego w 2007 r.). Rozpoczęto brutalną akcję represyjną wobec wspólnot salafickich na całym Kaukazie, która z różnym natężeniem i w różnych formach trwa nadal. W ogarniętej działaniami zbrojnymi Czeczeni doszło do zerwania nieformalnej współpracy salafickich ugrupowań zbrojnych z rosyjskimi strukturami bezpieczeństwa, które zaczęto zwalczać. Dla strony rosyjskiej z kolei podstawą polityki wobec zbuntowanej republiki stał się sojusz z częścią środowiska separatystycznego z sufickim muftim Czeczeni, Achmadem Kadyrowem na czele. Wówczas

²² Falkowski Maciej, *Rosyjski...*, s. 2.

to doszło do swego rodzaju rehabilitacji nurtu sufickiego, który od tamtych wydarzeń do dziś przedstawiany jest niczym „religia państwowa”, z biegiem czasu stając się również jednym z filarów władzy klanu Kadyrowów (muftijat Czeczenii znajduje się pod pełną kontrolą sufich, a przynależność do któregoś z wurdów oraz uczestnictwo w obrzędach sufickich jest *de facto* obowiązkowe²³).

Najbardziej brutalną formę represji władze rosyjskie zastosowały naturalnie wobec Czeczenii, która przez całe lata dziewięćdziesiąte XX w. stanowiła najbardziej zapalny punkt na mapie Kaukazu Północnego. Represje wobec salafitów w tej republice doprowadziły do zakazów publicznego obnoszenia się ze swoimi poglądami (a więc również atrybutami zewnętrznymi, takimi jak noszenie brody bez wąsów czy odkrytych kostek u nóg), za których złamanie do dziś grozi śmierć. Represje wobec wyznawców salafizmu mają również miejsce w sąsiednich republikach, Inguszetii i Dagestanie, jednak są znacznie łagodniejsze a władze lokalne podejmują dialog z przedstawicielami tych wspólnot. Dla przykładu w Dagestanie taki dialog miał ostatnio miejsce za czasów sprawowania władzy przez Magomiedsałama Magomiedowa, w latach 2010-2013. Rozmowy zostały jednak przerwane po śmierci najbardziej wpływowego przywódcy sufickiego, szejcha Saida Czirkejskiego, w wyniku zamachu terrorystycznego z sierpnia 2013 r., do którego przyznał się Emirat Kaukaski²⁴. Zwyczajowo w okresach natężenia represji wobec przedstawicieli wspólnot salafickich następuje wzrost aktywności podziemia zbrojnego, choć w ostatnich latach proceder ten został w znacznej mierze zniwelowany przez wojnę domową w Syrii. Z drugiej strony zaś w okresach większej tolerancji władz wobec funkcjonowania pokojowych wspólnot salafitów oraz nasilenia prób dialogu zauważalne jest uspokojenie sytuacji. Obecnie jest to obserwowane od kilku lat w Inguszetii, co skutkuje stabilizacją sytuacji wewnętrznej, pomimo tego, że dialog ów prowadzony jest wbrew duchowemu zarządowi muzułmanów Inguszetii²⁵.

Uwarunkowania społeczno-polityczne

Rosja włączyła region Kaukazu w skład swojego imperium na przestrzeni XIX w. i odtąd pełnił on rolę strategicznego bufora oddzielającego Rosję od zagrożeń z południa. Przejęcie przez Rosjan kontroli nad Kaukazem wydawało się wówczas być kluczowym wysiłkiem ku zapewnieniu bezpieczeństwa terytoriów rosyjskich na północy, jednakże rozpad Związku Radzieckiego doprowadził do tego, że Kaukaz stał się raczej źródłem problemów, również tych zagrażających integralności terytorialnej Federacji Rosyjskiej. Potencjał konfliktogeny regionu

²³ Falkowski M., *Rosyjski...*, s. 3.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

nie wyczerpuje się jednak tylko na poziomie sporów między organami lokalnymi i federalnymi, czy też pomiędzy społecznościami miejscowymi i etnicznymi Rosjanami. Dla pełnego obrazu potencjału konfliktogennego Kaukazu należy wziąć pod uwagę ogromny ładunek emocjonalny (częstokroć nienawiści) i zadawnionych sporów pomiędzy konkretnymi grupami etnicznymi lub religijnymi czy też poszczególnymi republikami. Utrzymanie więc kontroli władz centralnych jest nie tyle środkiem realizacji ambicji Moskwy, co instrumentem podtrzymującym równowagę sił i arbitraż pozwalający uniknąć stanu wojny wszystkich ze wszystkimi.

Potencjał konfliktogenny Kaukazu Północnego

Zdecydowana większość konfliktów tłących się w regionie Kaukazu Północnego ma charakter etnopolityczny. Zasada ta dotyczy zarówno konfliktów lokalnych, jak również dwóch wydarzeń kluczowych dla rozwoju sytuacji na Kaukazie, obu wojen czeczeńskich. Konflikty na Kaukazie Północnym należą do najbardziej skomplikowanych w skali światowej. Ponadto, nie sposób pominąć roli i wpływu radykalizującego się od kilku dekad islamu na zachodzące w regionie procesy. W aspekcie tym można posłużyć się wręcz sformułowaniem „islamskiego nacjonalizmu”. Poziom skomplikowania relacji lokalnych pogłębia dodatkowo fakt, iż przedstawiciele władz lokalnych, a nierzadko również opozycji, w mniej lub bardziej otwartej formie postrzegają radykalne elity islamskie jako sprzymierzeńca w walce z federalnym centrum. Z drugiej zaś strony, mieszkańcy Kaukazu, w odróżnieniu od innych narodów Rosji, czują się być „u siebie” na całym terytorium Federacji, odmawiając tego prawa przedstawicielom innych narodowości mieszkającym na Kaukazie. Jednym z przykładów ambiwalentnego traktowania zwyczajów, norm i prawa panujących w innych częściach kraju było użycie broni palnej w centrum Moskwy we wrześniu 2012 r. przez grupę świętujących Dagestańczyków uczestniczących w orszaku weselnym, dla uczczenia „salutem” młodej pary²⁶.

Region kaukaski ze względu na swoją specyfikę etniczną i kulturową coraz bardziej oddala się pod względem społeczno-kulturowym od pozostałej części Rosji. Podsumowując zatem, bieżącą sytuację Kaukazu Północnego najlepiej odzwierciedla pojęcie tzw. „wewnętrznej zagranicy”, zaproponowane przez Michała Słowikowskiego, podkreślające pogłębiającą się cywilizacyjną i mentalną przepaść pomiędzy regionem a pozostałymi częściami Rosji²⁷. Należy przy tym podkreślić, Kaukaz Północny jest obszarem, w którym, na przestrzeni ostatnich bez mała trzydziestu lat, nasiliły się w największym stopniu konflikty etnopolityczne. Ich źródeł należy upatrywać m.in. w:

²⁶ Wierzbicki A., *Źródła konfliktów etnopolitycznych* [w:] Bodio T. (red.), *Kaukaz Pn: elity, reżimy, etnopolityka, bezpieczeństwo*, Warszawa 2014, tom 8, s. 257.

²⁷ *Ibidem*, Za: Słowikowski M., *Północnokaukaskie wyzwanie Rosji: nowa polityka rządu federalnego* [w:] Bodio T. (red.), *Kaukaz: transformacja przywództwa i elit politycznych*, Warszawa 2012, tom 6, s. 234.

- rywalizacji etnicznej (między poszczególnymi grupami narodowymi),
- separatyzmie i regionalizmie jako skutkach radzieckiej polityki narodowościowej, w ramach której celowo dokonywano podziałów narodowo-terytorialnych na republiki i autonomię z ambiwalentnym stosunkiem do granic etnicznych.

Zdaniem Włodzimierza Marciniaka, dwie przeciwstawne wobec siebie tendencje, mianowicie: suwerenizacja i powstawanie autorytarnych reżimów o charakterze narodowym, oraz konsolidacja sił broniących federalne centrum, doprowadziły do niekontrolowanego rozpadu wielonarodowego państwa według kryteriów narodowo-państwowych²⁸.

Jak już wspomniano, symbolem terytorialnych konfliktów o charakterze etnicznym były rzecz jasna obie wojny czeczeńskie. Wojny czeczeńskie najpełniej ukazują również tendencje ewolucyjne konfliktów etnopolitycznych na Kaukazie Północnym od charakteru narodowyzwoleńczego do konfliktu o podłożu religijnym. Dla przykładu pierwsza wojna czeczeńska w latach 1994-1996 była rezultatem polityzacji etniczności całego obszaru postradzieckiego i traktowano ją jako powstanie narodowe, państwowotwórcze i dążące do jednolitości etnicznej. Zdaniem Macieja Ząbka, polityzacja etniczna na Kaukazie miała wówczas dwa główne fundamenty, gdzie pierwszym z nich był sprzeciw wobec represyjnych struktur państwowych centrum, drugim zaś żywa pamięć o posiadaniu w przeszłości własnej państwowości²⁹.

Struktury klanowe a działalność elit politycznych (Czeczenia, Dagestan)

Omawiając uwarunkowania społeczno-polityczne konfliktów na Kaukazie Północnym, nie sposób pominąć roli klanów w działalności elit politycznych. W regionie bowiem, można wyróżnić dwie warstwy życia społecznego i kulturowego: oficjalną, wpisującą regionalne społeczności w ogólny system ideologiczny, oraz wewnętrzną, opartą na strukturach klanowych i będącą niejako fundamentem duchowej i narodowej tożsamości.

Struktura wewnętrzna klanów rodowych na Kaukazie jest mocno zróżnicowana. Każda republika posiada odrębną specyfikę etniczno-narodową, pomimo niszczenia wszelkich ich śladów w czasach radzieckich (w głównej mierze elementów kultury materialnej). Polityka władz radzieckich względem tradycyjnych struktur klanowych zakończyła się klęską. Współcześni przedstawiciele narodów Kaukazu Północnego mają bardzo dobre rozeznanie w historii swoich

²⁸ Marciniak W., *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2001, s. 174-175.

²⁹ Ząbek M., *Wstęp. Problemy tożsamościowe regionu Kaukazu* [w:] Ząbek M. (red.), *Dylematy kaukaskie. Problemy narodowościowe i migracyjne*, Warszawa 2010, s. 31-32.

rodów, rodzin i ich członków a wyrazem dbałości o tę historię była m.in. powszechna zamiana dotychczasowych nazwisk na nazwiska rodowe przodków. Rzecz jasna, opisywane powyżej powszechne zainteresowanie historią swoich rodów narodziło się w latach dziewięćdziesiątych. Niemniej wpływ struktur klanowych nie ogranicza się jedynie do kwestii identyfikacji czy pielęgnowania tradycyjnych wartości, lecz przekłada się na formowanie elit kaukaskich, a także ich chroniczną rywalizację o wpływy i władzę. Trudności w rozeznaniu się w sytuacji wewnętrznej w poszczególnych republikach kaukaskich nastrocza fakt, że oprócz skomplikowanych struktur rodowych, współzależności i stopni pokrewieństwa czy powinowactwa, obowiązują także nieformalne umowy pomiędzy najbardziej wpływowymi rodami. Taka sytuacja ma miejsce m.in. w republikach charakteryzujących się wieloetnicznością tj. Dagestan, Karaczojo-Czerkiesja czy Kabardo-Balkaria. W tym kontekście, sam Dagestan można opisać jako republikę równie bardzo heterogeniczną jak cały region kaukaski, bowiem w składzie etnicznym dwu i półmilionowej republiki znajduje się aż 58 narodowości, wśród których dominującą religią jest islam³⁰. Warty podkreślenia jest fakt, iż władze centralne, chcąc utrzymać w mniejszym lub większym stopniu kontrolę nad poszczególnymi republikami, muszą respektować lokalne uwarunkowania procesów decyzyjnych, wśród których znajdują się tradycja, podziały socjalno-polityczne czy też ambicje konkretnych klanów. Czynniki te mają bowiem bezpośredni wpływ na rekrutację, formowanie oraz wymianę elit politycznych na Kaukazie Północnym. Od czasu upadku Związku Radzieckiego, elity rządzące we wszystkich republikach regionu poddane zostały procesowi cyrkulacji, przy czym w większości przypadków zmiany grup politycznych przybrały postać traumatyczną. Przykładem najlepiej obrazującym skalę zjawiska jest historia ewolucji modelu przywództwa w Czeczenii na przełomie XX i XXI w.

Podobnie jak w pozostałych republikach Kaukazu Północnego, decydujący wpływ na kształt modelu władzy oraz mechanizmy wylaniania, funkcjonowania i wymiany elit politycznych w Czeczenii ma system zależności klanowych, czyli struktura tejpowo-tukhumowa. Wspomniany tukhum jest *stricto* czeczeńską, tradycyjną instytucją, której pierwotną ideą było zawiązywanie sojuszy wojskowo-gospodarczych kilku mniej licznych grup – tejpów. Jak zauważają Olga i Sergiusz Wasiuta, samo słowo „tukhum” w dosłownym tłumaczeniu oznacza „rodzina”, natomiast jedyną istotną różnicą pomiędzy tejpem a tukhumem była liczba osób przynależnych do tych instytucji³¹. Wyszczególnienie w niniejszych rozważaniach modelu władzy oraz struktury klanowej w Czeczenii związane jest

³⁰ Rauffer X., Atlas radykalnego islamu, Warszawa 2011, s. 176.

³¹ Wasiuta O., Wasiuta S., *Rola tejpów (klanów) w działalności elit politycznych* [w:] Bodio T. (red.), *Kaukaz Północny: elity władzy i życie polityczne*, Warszawa 2014, t. 9, s. 96.

ze szczególnym miejscem, jakie zajmują czeczeńskie powiązania rodowe w ogólnej strukturze kaukaskich tejpów. Społeczeństwo czeczeńskie dzieli się bowiem na ok. 180 tejpów, w skład których z kolei wchodzi ok. 100 tejpów górskich i ok. 80 tejpów równinnych, podzielonych na klany z radami starszych i sądami³². Najniższą komórką całej struktury są rodziny liczące sobie najczęściej do ok. 50 członków, na których czele, podobnie jak w przypadku wyższych w hierarchii tejpów, stoi rada starszych.

Omawiając rolę oraz ogólną charakterystykę struktur rodowych na Kaukazie Północnym, zwłaszcza zaś w Czeczenii, nie sposób pominąć dwóch kwestii. Pierwszą z nich jest tejp Benoi, jeden z najliczniejszych i najbardziej wpływowy czeczeński tejp, liczący ponad 30 tys. osób, z którego wywodzą się m.in. Szamil Basajew, Malik Sajdułajew czy też rodzina Kadyrowów. Drugą kwestią jest monoetniczność Czeczenii, jako czynnik upraszczający skalę problemu, bowiem w przeciwieństwie do innej republiki kaukaskiej, Dagestanu, w skomplikowanej rzeczywistości powiązań rodowych nie występują animozje na tle narodowo-ściowo-etnicznym. W przypadku Dagestanu bowiem, w działalności grup klanowych i etnicznych silnie akcentowane są wzajemne animozje, stereotypy oraz etnocentryzm. Polietniczny system klanowy dodatkowo komplikuje fakt, iż liderzy poszczególnych grup narodowo-etnicznych skupiają wokół siebie znaczne wpływy, które przekładają się na aspekty polityczne i ekonomiczne republiki. Ponadto, struktury klanowe, zarówno w Czeczenii jak i Dagestanie, nie posiadają jednego, tożsamego dla wszystkich grup rodowych, systemu hierarchicznego. W niektórych z nich występują wprawdzie sztywne zasady hierarchiczne, w innych zaś istnieją nieformalne, elitarne organy kolegialne o kompetencjach decyzyjnych. Rekrutacja do elit politycznych, opiera się w głównej mierze na dwóch najliczniejszych narodach tytularnych – Awarach (najliczniejszy naród Dagestanu i drugi po Czeczenach na Kaukazie Północnym.) i Dargijczykach (drugi pod względem liczebności naród Dagestanu) którzy wymieniają się stanowiskami od lat 20 XX wieku.

Obecna struktura organizacyjna społeczeństw Kaukazu Północnego i wynikające zeń zasady formowania elit rządzących sprzyja patologiom przejawiającym się w nepotyzmie i korupcji. Istnieje określona hierarchia kandydatów, oparta o stosunki wewnątrz tejpów i tukhumów oraz między nimi, jak też możliwość i niekiedy społeczne przyzwolenie kupna określonych usług politycznych (jak choćby oddania głosów lub złożenia podpisów). Praktyki te nie są jednak obce również w pozostałych regionach i podmiotach Federacji Rosyjskiej, w których prawo zwyczajowe i struktury rodowo-klanowe mają decydujący wpływ na organizację społeczną.

³² *Ibidem*.

Rosyjska strategia zarządzania konfliktami – *casus* Czeczenii i Inguszetii

Narody czeczeński i inguski łączą od wieków wspólne dzieje i niezwykle bliskość społeczno-kulturowa. Mnogość elementów wspólnych dla obu narodowości od lat skutkowało tym, że część badaczy etnograficznych Kaukazu skłonna była utożsamiać Inguszy z etosem czeczeńskim, gdzie Ingusze wraz z Kistami i Baconami mieli tworzyć jedną społeczność pod ogólną nazwą Wajnachów (w dosłownym tłumaczeniu oznaczającą Nasz Naród)³³. Pośród wszystkich republik, podmiotów Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej i późniejszej Federacji Rosyjskiej, Czeczeno-Inguszetia była jedną z republik o największej jednorodności, zarówno etnicznej, jak i religijnej. Dzieje najnowsze Czeczenów i Inguszy skłaniają do refleksji nad skutecznością strategii, jakie elity obu narodów przyjęły wobec centrum po dezintegracji Związku Radzieckiego. W obu przypadkach cel działań był w znacznej mierze tożsamy – wykorzystanie nowej, sprzyjającej koniunktury politycznej do uzyskania maksymalnych korzyści dla narodu. Analizując zaś obie, odmienne w swych założeniach strategie działania wobec rosyjskiego centrum, wydaje się być zasadną tezą, iż żadne spośród działań lokalnych liderów politycznych nie przyniosły realizacji zakładanych celów. Niemniej w szerszej perspektywie to czeczeńskim elitom udało się uzyskać realną, choć zależną od Moskwy, władzę nad republiką.

Wybuch rewolucji październikowej i rosyjskiej wojny domowej, a także pojawienie się realnej groźby upadku imperium rosyjskiego wykreowały nowe możliwości dla narodów wchodzących dotychczas w skład państwa carskiego. Jednym z przykładów reakcji narodów imperium na sytuację wewnętrzną było proklamowanie w 1917 r. Republiki Górskiej Północnego Kaukazu. Nowy twór państwowy nie przetrwał jednak próby czasu, Rosjanie zlikwidowali go i na jego bazie powołali cały szereg podmiotów narodowych, mając na celu rozbudzenie wzajemnych animozji narodowych³⁴. Wydarzenia, jakie będą miały miejsce ponad siedem dekad później uwiadczyły, że Moskwie udało się uruchomić procesy prowadzące do powstania wzajemnych roszczeń i antagonizmów.

Zasadniczy spór pomiędzy obu narodami, który toczy się do dziś dotyczy interpretacji powstania wspólnoty terytorialnej pod postacią Czeczeńsko-Inguskiego OA, który większość inguskich działaczy traktuje jako wymuszone przez Moskwę włączenie ich ziem do obszaru Czeczenii oraz groźbę wchłonięcia ich przez żywioł czeczeński. Dla Czeczenów zaś połączenie ich z Inguszami, od

³³ Grochmalowski P., *Elity Czeczenii i Inguszetii – spór o koncepcję państwowości* [w:] Bodio T., (red.) *Kaukaz Północny: elity władzy...*, za: Adler-Adajew I., *Kamienie mówią. Dzieje i kultura Czeczenów*, Warszawa 2005, s. 11.

³⁴ W 1921 r. powstał Kabardyński OA, rok później Karaczajo-Czerkieski i Kabardo-Bałkarski, w 1923 Czeczeński i wreszcie w 1924 zlikwidowano ostatecznie Republikę Górską powołując 27 lipca 1924 r. Inguski OA.

początku istnienia wspólnego, autonomicznego podmiotu traktowane było jako zjednoczenie dwóch najbliższych sobie narodów. Atmosferę panującą w zjednoczonym podmiocie oraz relacje pomiędzy jego mieszkańcami przedstawił Selim Kurejszew, przedstawiciel inguskich elit politycznych w słowach: „Byliśmy (...) mniejszością w mniejszości, taką mniejszością do kwadratu. Inni mieli jednego starszego brata, my mieliśmy dwóch: Rosjan i Czeczenów. Czeczeni zawsze się wywyższali. Opowiadali o nas głupie dowcipy, a nasze dzieci, jeśli trafiały w szkole do czeczeńskiej klasy, nie miały łatwego życia. To bolało, bo uważaliśmy ich za braci”³⁵. Wartym podkreślenia jest również okres wypędzenia Czeczenów i Inguszy przez władze stalinowskie, który legł u podstaw procesów narodotwórczych, lecz również wyzwolił skrajne emocje w wymiarze całej populacji, m.in. strachu przed całkowitą zagładą.

W kluczowym dla dziejów Czeczenii i Inguszetii momencie, dominującą pozycję zyskali weterani radzieckiej interwencji w Afganistanie z lat 80, generałowie – Ingusz Rusłan Auszew oraz Czeczen Dżochar Dudajew. Pierwszy z nich podkreślał wielokrotnie, że Rosja umyślnie gra na wywołanie konfliktu ingusko-czeczeńskiego, w 1993 roku wygrał wybory i został pierwszym prezydentem w historii narodu inguskiego. Dżochar Dudajew zaś był człowiekiem szczególnego zaufania w państwie radzieckim, aby w przeciągu kilku lat stać się najsilniejszym liderem ruchu niepodległościowego na Kaukazie Północnym. Ponadto, dojście Rusłana Auszewa do władzy w Inguszetii stanowiło moment przełomowy w relacjach pomiędzy obu narodami, bowiem w 1993 r. udało się podpisać umowę o rozgraniczeniu terytoriów dwóch republik i tym samym zneutralizować wieloletni punkt zapalny. Pozytywne relacje pomiędzy liderami Czeczenii i Inguszetii przyćmił wybuch I wojny czeczeńskiej, i choć gros Inguszy wspierało Czeczenów w ich walce, dla elit politycznych otwarte zaangażowanie się w konflikt oznaczało przekreślenie nadziei na wsparcie Moskwy w sprawie cesji ziem od Osetii Północnej. Pomimo politycznego ryzyka, Auszew zaapelował do Borysa Jelcyna, ówczesnego prezydenta Federacji Rosyjskiej, aby ten „zrobił wszystko, co możliwe dla pokojowego uregulowania sytuacji w Czeczenii przy użyciu środków politycznych”³⁶.

Historia czeczeńskich dążeń niepodległościowych zakończyła się rosyjską interwencją zbrojną rozpoczętą w grudniu 1994 r. Republika, w wyniku podpisanego ponad półtora roku później porozumienia pokojowego w Chasawjurtce, stała się *de facto* niepodległym państwem. Porozumienie to w istocie rzeczy było jedynie rozejmem odkładającym na okres 5 lat kwestię statusu Czeczenii. Pozorne zwycięstwo idei niepodległościowej niweczył jednak stan gospodarki, skala zniszczeń

³⁵ Górecki W., *Planeta Kaukaz*, Warszawa 2017, s. 81.

³⁶ Grochmalcki P., *op. cit.*, s. 276.

wojennych oraz szczupłe zasoby republiki. Pomimo fatalnej sytuacji wewnętrznej, rosnących napięć oraz braku realnej pomocy humanitarnej i ekonomicznej, sukcesem zakończyły się próby przeprowadzenia wyborów parlamentarnych i prezydenckich, w których zwyciężył Aslan Maschadow, umiarkowany polityk dążący do normalizacji relacji z Rosją. Sytuację dodatkowo skomplikował wybuch II wojny czeczeńskiej w 1999 r. kiedy Czeczenia po raz kolejny dotkliwie odczuła skutki działań zbrojnych, a sam Maschadow został oskarżony przez stronę rosyjską o „organizację zbrojnego przewrotu”³⁷. Niedługo po wybuchu nowego konfliktu, Rosjanie wysłali za Maschadowem list gończy i jednoznacznie przekreślili współpracę z pokojowym i jednocześnie najbardziej dominującym nurtem w polityce czeczeńskich elit. Wraz z faktycznym obaleniem Maschadowa, wyznaczono nowego, tymczasowego szefa administracji republiki w osobie teologa Achmada Kadyrowa, niegdysiejszego muftiego Czeczenii. Rozwój sytuacji w Czeczenii zdawał się przyznawać rację strategii elit inguskich dotyczących relacji z Rosją, choć wkrótce, w wyniku wyjątkowej brutalności i bombardowań prowadzonych przez siły rosyjskie, doszło do masowego *exodusu* ludności czeczeńskiej, a gros uchodźców znalazła schronienie właśnie w Inguszetii (jedynej republice kaukaskiej, która nie zamknęła granic przed falą uchodźców). Napływ ponad ćwierć miliona uchodźców do liczącej niespełna trzysta tysięcy mieszkańców Inguszetii, niemal doprowadził republikę do wybuchu epidemii i jednocześnie był przyczyną rosnącej presji władz rosyjskich na elity w Magas, a wkrótce miał stać się również przyczyną rozszerzenia działań zbrojnych poza granice Czeczenii. W wyniku nacisków oraz coraz częstszych donosów, jakoby Auszew sympatyzował z czeczeńskim ruchem niepodległościowym i tworzył na terenie Inguszetii bazy dla partyzantki, prezydent złożył swój urząd pod koniec 2001 r., a jego miejsce zajął wyznaczony przez Kreml, Murat Ziazikow. Brak realnego poparcia dla Ziazikowa w republice oznaczał zaś radykalizację nastrojów politycznych i społecznych, co z kolei stało się pretekstem dla objęcia Inguszetii rosyjską operacją antyterrorystyczną.

23 października 2002 r. doszło do ataku terrorystycznego w stolicy Federacji Rosyjskiej. Członkowie komanda Mowsara Basajewa uwięzili ośmiuset zakładników podczas ataku w teatrze na Dubrowce. Sam atak terrorystyczny zakończył się szturmem sił rosyjskich oraz śmiercią ponad stu zakładników i wszystkich członków komanda, lecz miał też silny wydźwięk polityczny. Był bowiem ciosem osłabiającym, i tak już niską w percepcji władz rosyjskich, wiarygodność Maschadowa i doprowadził do zintensyfikowania przez Kreml współpracy z Kadyrowem i wzmocnienia jego władzy w republice. Choć na początku lat dziewięćdziesiątych był bliskim współpracownikiem Dudajewa, uczestnikiem I wojny czeczeńskiej oraz jednym z propagatorów niepodległości, wkrótce stał się przedstawicielem

³⁷ Ibidem.

opcji politycznej nawołującej do bliskiej współpracy i pokojowej koegzystencji z Rosją. Jego wiarygodność w punktu widzenia Moskwy czyniła go niemal idealnym kandydatem na prezydenta Czeczenii, co ziszcilo się w 2003 r. kiedy to Achmad Kadyrow został wybrany prezydentem, a ustanowiona nowa konstytucja przemieniła Czeczenię w integralną część Federacji Rosyjskiej. Tym samym, całkowicie przekreślono dotychczasowy wysiłek społeczno-polityczny frakcji niepodległościowej w nieco ponad dekadę od czasu, ogłoszonej przez Dudajewa, suwerenności. Zaprzepaszczenie całego dorobku tej części czeczeńskich elit politycznych, której bliskie były hasła niepodległości i suwerenności, doprowadziło do drugiej masowej emigracji Czeczenów, lecz tym razem nie tylko poza granice republiki ale poza granice Rosji. Głównym kierunkiem nowej emigracji stała się Europa Zachodnia (na czele z Polską, która stała się celem emigracji prawdopodobnie dla kilkudziesięciu tysięcy Czeczenów), jak również Bliski Wschód i Turcja.

Przed Asłanem Maschadowem pojawiła się jeszcze jedna szansa odbudowania swojej politycznej pozycji. Po śmierci Achmada Kadyrowa w 2004 r., uporządkował bowiem struktury państwa podziemnego, a przykładem respektowania jego pozycji wśród elit związanych z ideą niepodległościową była postawa dowódców polowych, którzy zaakceptowali wprowadzenie przed Maschadowa jednostronnego zawieszenia broni na początku 2005 r. Niemniej sytuację Czeczenii oraz swoistą restytucję Maschadowa diametralnie zmieniło powołanie w 2007 r. przez ówczesnego prezydenta republiki, Doku Umarowa, nowej struktury państwowej, Emiratu Kaukaskiego. Proklamowanie nowego państwa w miejsce republiki narodowej spotkało się ze sprzeciwem części czeczeńskiego środowiska niepodległościowego i jego rozłamem, a zdaniem lidera czeczeńskiej emigracji politycznej, był to cios w środowisko niepodległościowe oraz zaprzepaszczenie dorobku Dudajewa i Maschadowa³⁸. Wkrótce, wpływy zarówno elit związanych z Maschadowem, jak też ogólnie żywiołu czeczeńskiego na Kaukazie znacznie osłabły, kiedy po śmierci Doku Umarowa, kontrolę nad Emiratem Kaukaskim przejął Ali-Aschab Kebekow, bojownik islamski pochodzący z sąsiedniego Dagestanu.

Pomimo tymczasowego zdeklasowania roli Czeczenów na Kaukazie Północnym przez siły pochodzące z Dagestanu, islamizacja republiki postępuje. Sam Ramzan Kadyrow (syn Achmada), obecny władca Groznego należący do bractwa Kunta-Chadzi, wspiera rozwój islamu sufickiego. W 2008 r. w centrum stolicy republiki, z udziałem ówczesnego premiera Federacji Rosyjskiej, Władimira Putina, otworzył największy na Kaukazie i jeden z największych w Europie meczet im. Achmada Kadyrowa. W ramach powstałego kompleksu islamskiego otaczającego meczet otwarto Rosyjski Islamski Uniwersytet im. Kunta Hadzi. Miasto na każdym kroku podkreśla swój czeczeński charakter, a Kadyrow wspie-

³⁸ Grochmalski P., *op. cit.*, s. 288.

ra wszystko, co może wzmocnić narodową odrębność Czeczenów wobec Rosji. Elity związane z Kadyrowem reprezentują opcję prorosyjską rzecz jasna jedynie formalnie, w rzeczywistości będąc nacjonalistami czeczeńskimi, nienawidzącymi Rosji i traktującymi współpracę z Kremlm koniunkturalnie. Elity Ramzana Kadyrowa będą wciąż przejmować, coraz bardziej zwiększając się, część zasobów lokowanych na Kaukazie, rozwijając z funduszy federalnych własne siły zbrojne i wzmacniając radykalizm islamski wśród Czeczenów. Realizując tę strategię, Kadyrowowi udało się to, czego Rosjanie nie osiągnęli w wyniku obu wojen czeczeńskich, osłabił skutecznie partyzantkę czeczeńską i ograniczył atrakcyjność koncepcji wypracowywanej przez Doku Umarowa.

Strategia przyjęta przez Ramzana Kadyrowa, oparta o terror, współpracę z Rosją i uczynienie z republiki swoistej satrapii Federacji Rosyjskiej, gwarantuje jednak wzrost siły Czeczenii w ramach Rosji. Kadyrow okazuje się na razie politykiem atrakcyjnym także dla części społeczeństwa republiki. Doprowadził on do głębokiej islamizacji Czeczenii i rozbudował jej realne wpływy w Rosji do tego stopnia, iż przez wielu badaczy regionu nazywana jest ona „państwem w państwie”³⁹. W obliczu rosnącej destabilizacji Północnego Kaukazu demonstrowana przez Kadyrowa lojalność interpretowana jest jako sukces pacyfikacji regionu. Przykładem takiej demonstracji były obchodzone w czerwcu 2013 r. Dni Rosji w Czeczenii. Z okazji tegoż święta, państwowy hymn Rosji zaśpiewało wówczas ponad sto tysięcy Czeczenów niosąc transparenty z portretami Putina i Kadyrowa a kilka tysięcy spośród nich utworzyło żywą rosyjską flagę⁴⁰.

Kaukaz Północny jest obecnie najpoważniejszym i najtrudniejszym wyzwaniem dla rosyjskich władz centralnych. Sytuacja regionu, który Wojciech Górecki nazywa „Planetą Kaukaz” ze względu na ogromną różnorodność narodów, języków i religii, a także wielopłaszczyznowość i wielorakość animozji, zaszłości i wzajemnych roszczeń, jest o tyle skomplikowana, że Rosja będzie dążyć do utrzymania nad nim kontroli. Charakter relacji na linii Moskwa-region można określić mianem tzw. „odwróconego kolonializmu wewnętrznego”, z tą różnicą, że to peryferie rozwijają się kosztem centrum⁴¹. Pojawia się w tym aspekcie

³⁹ *Ibidem*, za: Falkowski M., *Najważniejsze problemy i konflikty współczesnego Kaukazu* [w:] Ząbek M., *Dylematy kaukaskie. Problemy narodowościowe i migracyjne*, Warszawa 2010, s. 60.

⁴⁰ Wasiuta O., Wasiuta S., *op. cit.*, s. 99.

⁴¹ Model kolonializmu wewnętrznego został opracowany przez Michael'a Hechter'a i zgodnie z nim, rozwój gospodarczy w granicach jednego państwa przebiega nierównomiernie. Konsekwencją takiego stanu rzeczy jest pojawienie się antagonizmu na linii centrum-peryferie. W modelu kolonializmu wewnętrznego, centrum rozwija się kosztem peryferii, przedstawiciele centrum dominują w rolach społecznych i politycznych o wyższym prestiżu, jak również poziom życia na peryferiach jest niższy. Zdaniem Hechter'a, nierówności społeczne odpowiedzialne są za polaryzację społeczną, konsolidację konkretnych grup oraz ich mobilizację polityczną.

pytanie o to, jak długo jeszcze opinia publiczna (niekaukaski mieszkańcy Rosji, środowiska nacjonalistyczne itp.) będą tolerować ekonomiczne podtrzymywanie Kaukazu Północnego kosztem innych regionów Federacji Rosyjskiej.

Konflikty na Kaukazie Północnym są w wyraźny sposób warunkowane strukturą demograficzną. Miała ona szczególnie istotne znaczenie w okresie cyklu demograficznego lat 90 XX w. kiedy wciąż wysokiej dzietności towarzyszył niski poziom umieralności. Ważne z tego punktu widzenia są również kwestie migracji i ich skutki w wymiarach społeczno-ekonomicznych i psychologicznych (m.in. walka o ziemię i zasoby). Na nasilających się konfliktach zyskują w największym stopniu ugrupowania i liderzy ekstremistyczni i fundamentalistyczni, sprawnie wykorzystujący hasła demagogiczne i populistyczne (m.in. poczucie krzywdy). Ponadto, rosyjska rzeczywistość społeczna, ekonomiczna, polityczna, prawna i kulturowa staje się obszarem coraz bardziej obcym dla mieszkańców Kaukazu, zwłaszcza zaś dla jego wschodniej części. Niepokojącym z rosyjskiego punktu widzenia jest zauważalna od wielu lat zmiana struktury etnicznej Kaukazu Północnego, stanowiąca tym samym o cywilizacyjno-kulturowym odwróceniu Rosji z regionu, któremu w coraz większym stopniu bliżej jest do Bliskiego Wschodu niż do państwa rosyjskiego. Dezintegracja postępuje przy jednoczesnej bierności centrum, któremu brak jest koncepcji, idei oraz sił i środków do podjęcia procesu reintegracji. Obserwowane obecnie napięcia w regionie obrazują procesy, które uruchomione zostały kilkadziesiąt lat wcześniej. Następuje bowiem gwałtowna derusyfikacja przy jednoczesnej reislamizacji, którą ilustruje kluczowa dziś rola społeczna i polityczna islamu w Czeczenii, Dagestanie i Inguszetii. Religia obecnie jest jednym z najważniejszych czynników kształtujących życie społeczne w tych republikach i jednocześnie pełni funkcję motoru napędzającego wydarzenia na całym Kaukazie Północnym. Pośród przejawów reislamizacji społeczeństw kaukaskich można wymienić, m.in. wzrost liczebności meczetów i szkół koranicznych, istnienie sądów szariackich oraz stosowanie praw szariatu w prawie cywilnym, masowe uczestnictwo w życiu religijnym, częstsze przypadki poligamii i stosowanie nakazów oraz zakazów religijnych (np. ograniczenia sprzedaży alkoholu, palenia tytoniu czy też nakaz noszenia chust przez kobiety), a także coraz częstsze używanie języka arabskiego oraz zarabizowanych nazwisk, które wypierają te zrusyfikowane.

Fundamentalizm islamski odgrywa również ważną rolę w eskalacji napięć, m.in. w ujęciu konfliktu czeczeńskiego. Odrodzenie islamu na tych obszarach jest swoistą odpowiedzią na zapotrzebowanie na wyraźne określenie tożsamości, zarówno indywidualnej, jak i tej zbiorowej, zwłaszcza w czasie kryzysu, ale również w obliczu pustki ideologicznej powstałej w pierwszych latach po upadku Związku Radzieckiego. Z drugiej jednak strony niepodważalny wpływ religii na życie społeczno-polityczne i religijne nie jest jednoznaczny z brakiem alternatywy dla islamu. Wydaje się również, iż najpoważniejszy kryzys polityczny

wywolany przez czynnik religijny, jakim bez wątpienia było utworzenie niezależnego podmiotu islamskiego, w obecnej sytuacji i układzie sił nie jest możliwy do powtórzenia. Idee emiratu rozciągającego się na całym obszarze Kaukazu Północnego podważyło bowiem powstanie Państwa Islamskiego, które stało się organizacją (tymczasowo również quasi państwem) znacznie bardziej atrakcyjną. Ponadto, zmniejszył się także potencjał destabilizacyjny Czeczenii, chociaż w żadnym wypadku nie może on być marginalizowany. Stabilność w wydaniu elit skupionych wokół Ramzana Kadyrowa bowiem ma raczej charakter fasadowy. Warto również zwrócić uwagę na fakt, iż wiele cech sytuacji religijnej w Czeczenii na początku XXI w. i w późniejszych latach w pozostałych republikach kaukaskich przypominało atmosferę panującą w Afganistanie w przededniu dojścia do władzy talibów. Swego czasu, Aslan Maschadow dążył do utrzymania koncepcji walki o niepodległość świeckiego państwa czeczeńskiego. Przegrał jednak tę walkę na rzecz formuły islamskiej wspólnoty na Kaukazie. Ostatecznie, w wyniku rosyjskiej operacji antyterrorystycznej, Czeczenia stała się jednym z najbardziej zradyzalizowanych islamskich regionów świata. Poważnym błędem z punktu widzenia strategii polityki rosyjskiej na Kaukazie Północnym było ustanowienie Achmada Kadyrowa, tymczasowym szefem administracji czeczeńskiej, pomimo iż dla dużej części ludności był on postrzegany jako kolaborant. Proces radykalizacji społecznej i rozwoju fundamentalizmu będzie się pogłębiał, nie tylko w samej Czeczenii, ale również w całym regionie. Sprzyjają temu sytuacja ekonomiczna większości republik północnokaukaskich oraz brak koncepcji politycznych dla rozwiązania konfliktów lokalnych.

W wymiarze cywilizacyjnym Kaukaz Północny coraz bardziej oddala się od Rosji. Równocześnie formacje zbrojne (m.in. sformowane z Czeczenów) wykorzystywane są przez Kreml w najbardziej newralgicznych regionach, gdzie realizowana jest geopolityczna wizja odrodzenia wielkiej Rosji. Oddziały czeczeńskie brały bowiem aktywny udział w wojnie przeciw Gruzji w Osetii Południowej i Abchazji w 2008 r., uczestniczyły też w przejęciu Krymu w marcu 2014 r. oraz w działaniach zbrojnych w Donbasie. Podstawowym problemem w relacjach Rosji z Kaukazem Północnym jest brak działań rosyjskiego centrum skierowanych na integrację regionu z pozostałą częścią terytorium Federacji Rosyjskiej. Polityka Rosji wobec Kaukazu powoduje pogłębienie się różnic cywilizacyjnych, co rzutuje bezpośrednio na rozwój i umacnianie się islamu, zwłaszcza w jego radykalnych odmianach. Obecnie, pomimo względnej stabilizacji, Kaukaz Północny pozostaje najbardziej konfliktogennym regionem w obrębie Federacji Rosyjskiej. Brak stabilizacji Republiki Czeczeńskiej, ma bezpośrednie przełożenie na brak stabilności w całym regionie. Od sposobu prowadzenia polityki rosyjskiej wobec regionu północnokaukaskiego, będzie zależeć dalszy rozwój wydarzeń w regionie oraz bezpieczeństwo państwa rosyjskiego.

Podsumowując, należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt, mianowicie, sytuacja rozwijająca się na Kaukazie Północnym wpisuje się w szeroki kontekst dezintegracji obszaru postradzieckiego. Do tego procesu zaliczyć można wydarzenia w Azji Centralnej oraz na Ukrainie, począwszy od pomarańczowej rewolucji w 2004 r. po konflikt w Donbasie, czy też konflikt z Gruzją w 2008 r. Obszar postradziecki jest zaś, w percepcji rosyjskiej, oczywistym obszarem wpływów rosyjskich w wymiarze politycznym, ekonomicznym, społecznym i kulturowym. Sam proces dezintegracji i derusyfikacji tego obszaru postępuje w sposób systematyczny i naturalny, podkreślając zarazem niską atrakcyjność modelu społeczno-kulturowego współczesnej Rosji, jak też przekreśla dotychczasowe, ponad dwustuletnie wysiłki, kolejno carskiego, radzieckiego i rosyjskiego państwa. Jednocześnie należy zauważyć, iż proces ten niekoniecznie będzie oznaczał wyparcie rosyjskich wpływów politycznych czy ekonomicznych, natomiast przemiany zachodzące na obszarze postradzieckim wymuszą jedynie większą elastyczność polityki rosyjskiej względem takich regionów jak Kaukaz Północny.

Adam Martofel – absolwent studiów licencjackich i magisterskich na kierunku Bezpieczeństwo Narodowe w Akademii Obrony Narodowej w Warszawie oraz Studium Polityki Zagranicznej w Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych. Autor artykułów i wystąpień naukowych związanych z tematyką bliskowschodnią i kaukaską oraz cyberbezpieczeństwem

Russian „Middle East”: Religious and Socio-Political Determinants of the Development of Islamic Fundamentalism in the North Caucasus after the Collapse of the Soviet Union

Adam Martofel

Understanding the phenomenon of religious fundamentalism in the North Caucasus requires a closer look at the social, religious and political context, including the place of Islam in the Soviet Union as well as in the post-Soviet states at the beginning of the 21st century. In less than twenty years the post-Soviet area became, along with the Middle East and countries of North Africa, Central Asia and Western Europe, one of the five main areas that can be described as the so-called „global exporters” of jihad.

Although nearly three decades have passed since the collapse of the Soviet Union, the deep Soviet heritage, using the Russian language as a lingua franca and remaining in the sphere of various influences of the Russian Federation, still cause the distinction of the post-Soviet area (or the North Caucasus)

Российский «Ближний Восток»: религиозные и социально-политические условия развития исламского фундаментализма на Северном Кавказе после распада Советского Союза

Адам Мартофель

Понимание феномена религиозного фундаментализма на Северном Кавказе требует более пристального изучения социального, религиозного и политического контекста, в том числе роли и положения ислама в Советском Союзе и в постсоветских государствах.

Менее чем за двадцать лет от начала XXI века постсоветское пространство вместе с Ближним Востоком и странами Северной Африки, Центральной Азии и Западной Европы, стало одним из пяти основных регионов, которые можно охарактеризовать как так называемые «глобальные экспортеры» джихада. Несмотря на то, что с момента распада Советского Союза прошло почти три десятилетия, значимое советское наследие, употребление русского языка как лингва франка, а также влияние

as a specific geopolitical as well as civilization and cultural sub-region. In addition, social and religious radicalization of the inhabitants of the former Soviet Union where Islam is the dominant denomination is of key importance for the development of the so-called „war emigration” to the Middle East. The ongoing radicalization of Islam is therefore influenced by Wahhabism, the development of Salafi ideology, and the rise of militant Islam in the shadow of both Chechen wars. The collapse of the Soviet Union, the communist ideology and thus the end of the so-called „Soviet man” (Latin: homo sovieticus) became the main driving forces for the radicalization of Caucasian Muslims. The Soviet man, however, without totally getting rid of his „Sovietness”, became a man identifying with a new ideology, being aware of unity with the world’s Ummah and at the same time ready to join the global jihad.

Российской Федерации на различные сферы жизни на постсоветском пространстве (или точнее - Северном Кавказе), по-прежнему склоняют исследователей к его выделению как специфического геополитического и цивилизационно-культурного субрегиона.

Кроме того, социальная и религиозная радикализация жителей бывшего Советского Союза в тех регионах, где ислам является доминирующей религией, имеет ключевое значение для развития так называемой «военной эмиграции» на Ближний Восток. На радикализацию ислама влияет ваххабизм, развитие идеологии салафитов, а также возникновение воинствующего ислама как последствия обеих чеченских войн. Распад Советского Союза, упадок коммунистической идеологии и тем самым конец так называемого «советского человека» (лат. homo sovieticus) стали главными движущими силами радикализации мусульман Кавказа. Постсоветский человек, не избавившись до конца от своей «советской идентификации», стал идентифицироваться с новой идеологией, осознавая единство с всемирной уммой и в то же время будучи готовым присоединиться к глобальному джихаду.

